

Kazimierz Michalewski

DYSTRYBUCJA AFIKSÓW W OPRACOWANIACH KONFRONTATYWNYCH¹

Tematyka badań konfrontatywnych powinna zależeć m. in. od potrzeb metodyki nauczania języków obcych, dla której te badania są niezwykle ważne. Potrzebne są więc także konfrontatywne opracowania słowotwórstwa, co wydaje się zupełnie oczywiste. Niektóre elementy wiedzy o budowie słów trzeba wprowadzać ucząc fleksji i składni², a dla opanowywania leksyki³ ta wiedza jest konieczna. Pewne sposoby i środki słowotwórcze są zresztą tak wyraziste, że nie można ich nie zauważyć. Uczący się języka niemieckiego Słowianin dostrzeże zapewne i bez pomocy nauczyciela inne niż w jego języku ojczystym proporcje między kompozycją i derywacją oraz kilka przynajmniej afiksów (np.: *be-*, *miß-*, *ver-*, *ge-*, *-heit*, *-keit*, *-chen*, *-lein* itp.) Podobnie Niemcowi łatwo wyodrębnić w polszczyźnie afiksy: *wy-*, *za-*, *o-*, *po-*, *-stwo*, *-acz*, *-ny*, *-owy* itd. Takie same afiksy występują zresztą i w innych języ-

¹ Artykuł ten został opracowany na podstawie referatu, wygłoszonego przez autora w Sektion Sprach- und Literaturwissenschaft w Greifswaldzie, w czerwcu 1977 r., w czasie pełnienia tam obowiązków lektora języka polskiego na kierunku studiów: rusycystyka-polonistyka.

² O zależności fleksji i słowotwórstwa pisała m. in. J. K o b y l i Ń s k a w pracy: *Rozwój form dopełniacza liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju męskiego w języku polskim*, Wrocław 1968, a np. wiadomości o rozstrzygnięciu przez sufiksy *-chen*, *-ung* itp. o rodzaju gramatycznym niemieckich rzeczowników są ogólnie znane. Wobec zależności fleksji i składni, związek między słowotwórstwem i składnią jest w tej sytuacji już dość oczywisty.

³ Por. np.: "Wir vertreten die Auffassung, daß daneben die Systematisierung der Lexik im innersprachlichen System nicht vernachlässigt werden darf, ja daß gerade sie für die feste und dauerhafte Aneignung des Wortschatzes

kach słowiańskich, więc także w języku rosyjskim. Usystematyzowanie podobnych obserwacji ułatwia przyswajanie, utrwalanie i wzbogacanie słownictwa. Nie zastępuje wprawdzie pamięciowego przyswajania odrębnych słów, ale je ułatwia.

Wbrew wszystkim tym racjom, w nauczaniu języków obcych nie zawsze uwzględnia się słowotwórstwo w ogóle, a rzadko wychodzi poza najbardziej oczywiste obserwacje. Przyczyną tego stanu rzeczy jest brak odpowiednich opracowań, a nie zła wola metodyków nauczania języków obcych, którym trudno może być także określić oczekiwania wobec badań konfrontatywnych. Uporządkowanie, zinventoryzowanie problemów, które zdaniem metodyków powinny być uwzględniane w nauczaniu, ułatwia stwierdzenie, w jakim stopniu i co zostało opracowane, co zaś na opracowanie czeka. Rodzajem takiego inwentarza jest zaproponowane przez H. J. Lissnera⁴ minimum słowotwórcze. Autor ten przewiduje konieczność uwzględniania w nauczaniu języka rosyjskiego następujących zagadnień: A. *Wybrane sposoby tworzenia słów*, B. *Wybrane morfemy afiksy*, C. *Wybrane typy słowotwórcze*, D. *Wybrane kategorie słowotwórcze*, E. *Przykłady paradigmatów słowotwórczych*⁵. Śluszny jest niewątpliwie sam zamysł opracowania minimum słowotwórczego, jednakże niektóre rozstrzygnięcia budzą wątpliwości. Nie jest celem autora recenzowanie artykułu J. H. Lissnera, więc zwraca on uwagę tylko na sprawę podjętego tematu. Otóż, wymienione w punkcie B wybrane afiksy są charakteryzowane jednostronnie. Każdemu z afiksów przypisuje się (mniej lub bardziej słusznie) pewną funkcję semantyczną (por. np. *-iza*: 1) Zustand, Art und Weise, Haltung, 2) Lehre⁶), kiedy nie od samych względów semantycznych zależy zastosowanie afiksu. Łączenie morfemów nie odbywa się na zasadzie zwykłego dodawania. Towarzyszą mu często przekształcenia brzmieniowe zespalanych morfemów. Zdarza się też, że ze względów fonetycznych połą-

eine entscheidende Rolle spielt. Das innersprachliche System im Bereich der Lexik wird aber vor allem in der Wortbildung einer Sprache sichtbar". H. J. L i s s n e r, *Bedeutung von Kenntnissen in der Wortbildung der russischen Sprache für die Ausbildung von Russischlehrern in der DDR*, "Wissenschaftliche Zeitschrift E-M-A-Universität Greifswald" 1972, Gesellschaft- und Sprachwissenschaftliche Reihe 4, s. 255.

⁴ L i s s n e r, *op. cit.*, s. 255-264.

⁵ *Ibid.*, s. 257-264.

⁶ *Ibid.*, s. 259.

czenie niektórych morfemów okazuje się w ogóle niemożliwe, choć względy semantyczne za takim połączeniem przemawiają. Obserwacje takie poczyniono już dawno⁷ i w opracowaniach z zakresu słowotwórstwa zwraca się na oboczności morfologiczne uważę, uznając je nawet, na równi z afiksami, za składniki formantów⁸. Nie czyni się tego jednak zbyt systematycznie. Charakteryzując poszczególne afiksy, pomija się ich właściwości brzmieniowe, właściwości brzmieniowe ich otoczenia, kiedy nie znajduje się w nich nic godnego uwagi, kiedy zdają się przewidywalne na podstawie ogólniejszych reguł, gdy tymczasem brak dotąd gruntownych opracowań morfonologii poszczególnych języków polskiego, rosyjskiego, niemieckiego, więc i same "reguły" wyprowadzane są na podstawie przygodnych, nie uporządkowanych obserwacji. Brak jakichkolwiek uwag na temat morfonologii w proponowanym przez H. J. Lissnera minimum słowotwórczym wynikać może z przeświadczenia, że istnieją te ogólniejsze reguły i nie trzeba ich powtarzać, omawiając każdy afiks z osobna. Nie wykluczone jednak, że do pominięcia tego zagadnienia skłonił autora niedostatek informacji. Trudno byłoby zresztą oczekiwać uwzględniania w praktyce dydaktycznej problemów dystrybucji afiksów, kiedy tak mało dotąd je badano, choć są ważne. Mniej uzasadnione jest pomijanie ich w opracowaniach podstawowych, a więc m. in. w monografiach słowotwórczych i w opracowaniach konfrontatywnych z zakresu słowotwórstwa. Te ostatnie są zresztą szczególnie ważne dla praktyki nauczania języków obcych. Pozwalają dostrzec istotne podobieństwa i różnice języka ojczystego i języka (języków) obcego, nauczanego; stosownie, efektywnie ułożyć program nauczania, dobrać odpowiedni materiał. Nie zawsze w pracach konfrontatywnych dokonuje się zestawiania afiksów kilku języków, jednakże jest i to potrzebne i, jak się okazuje, możliwe nie tylko w odniesieniu do języków tak bliskich, jak na przykład rosyjski i polski, ale także w odniesieniu do języka niemieckiego i języków słowiańskich. Wiadomo bowiem np., że większość sufiksów pochodzenia grecko-łacińskiego, jakie znaleźć można w języku niemieckim, ma swoje odpowiedniki

⁷ Por. np. J. Ł o ś, *Gramatyka polska*, cz. 2, Lwów 1925, s. 64.

⁸ Por. M. D o k u l i l, *Tvoření slov v češtině I. Teorie odvozování slov*, Praha 1962, s. 71.

rosyjskie i polskie (tak jest np. z sufiksami: *-enz/-anz, -ie, -erie, -ik, -ose, -tät, -ant/-ent*). Niektóre z tych sufiksów uwzględnił zresztą i H. J. Lissner⁹. Funkcjonowaniu jednego z nich w języku niemieckim i bułgarskim poświęcił artykuł Borys Paraszkewow¹⁰. I w tym, niewątpliwie potrzebnym i ciekawym artykule znajdujemy jednakże znów tylko informacje na temat funkcji semantycznych sufiksu. Są to informacje niewystarczające, by właściwie zastosować sufiks, czy wskazane modele słowotwórcze. Uwarunkowania fonetyczne procesów słowotwórczych są ignorowane w wielu podobnych pracach lub uwzględniane wrywkowo, doraźnie w innych, tymczasem systematycznych opracowań morfonologii poszczególnych języków jeszcze nie ma i nie wydaje się możliwe dokonanie ich bez wstępnych prac cząstkowych, poświęconych pojedynczym morfemom. W dostępnych publikacjach z zakresu słowotwórstwa autor nie znajdował kompleksowego opisu ani jednego afiksu. Nawet w bardzo obszernej, zawierającej wiele materiału i informacji, pracy *Tvoření slov v češtině*¹¹ żaden z afiksów nie ma takiej pełnej metryki, a przy licznych w ogóle nie wspomina się o fonetycznym uwarunkowaniu ich funkcjonowania. Być może, że wreszcie okaże się, iż wszystkie zjawiska morfonologiczne dają się uogólnić i nie potrzebne są metryki morfonologiczne poszczególnych afiksów morfemów. Nie można jednak uznać tego za oczywiste bez badań. Trzeba także ustalić, co ze zjawisk morfonologicznych jest w ogóle istotne dla funkcjonowania afiksu. Zwykle zwraca się uwagę na oboczności na granicy morfemów i na oboczności w podstawie słowotwórczej, rzadziej na inne jeszcze oboczności. Pewną systematyzację takich obserwacji przedstawiła E. A. Ziemskaja¹². Próbę systematycznego opisu otoczenia brzmieniowego afiksu autor podjął przygotowując monografię afiksu *-ak/-'ak* występującego w języku polskim i innych językach słowiańskich¹³. W roku 1975 zo-

⁹ Lissner, op. cit., s. 259.

¹⁰ B. Paraszkevov, *Das Suffix -ist im Deutschen und Bulgarischen*, "Linguistische Studien" 1976, Reihe A, 29/2, s. 181-192.

¹¹ P. Daneš, M. Dokulil, J. Kuchař, *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*, Praha 1967.

¹² E. A. Ziemskaja, *Sowremiennyj russkij jazyk. Slovoobrazovanie*, Moskwa 1973.

¹³ Por.: K. Michalewski, *Polski sufiks -ak na tle słowiańskim* [w:] *Studia językoznawcze. Streszczenia prac doktorskich*, cz. 2, Warszawa 1976.

stało przedstawione konfrontatywne opracowanie dystrybucji tegoż sufiksu w języku polskim i rosyjskim¹⁴. W obu opracowaniach uwzględniono następujące problemy: I. Właściwości podstaw słowotwórczych, II. Właściwości końcówek fleksyjnych występujących po sufiksie, III. Właściwości samego sufiksu w połączeniu z tymi elementami. Z właściwości podstaw uwzględniono dalej: 1. Rodzaje ich zakończeń, 2. Oboczności spółgłosek wygłosowych, 3. Oboczności wewnątrz podstaw, 4. Uszczuplenie podstaw, 5. Interferencję, 6. Interfiksację. Można przypuścić, że okaże się potrzebne uwzględnianie innych jeszcze szczegółowych problemów, jeśli badany materiał nowy będzie tego wymagał. Autor zdecydował się podjąć kolejną próbę konfrontatywnego opracowania dystrybucji afiksu na przykładzie badanego pod względem funkcjonalnym przez B. Paraszkewowa sufiksu *-ist(a)*. Wydaje się to wygodne o tyle, że opracowanie B. Paraszkewowa potraktować można jako część charakterystyki sufiksu, niezupełnie wprawdzie odpowiednią, bo uwzględniającą materiał bułgarski i niemiecki, a nie jak tutaj polski, rosyjski i niemiecki, ale jednak dającą pewne wyobrażenie o konfrontowaniu funkcji tego sufiksu w językach słowiańskich i w niemieckim. Autorowi zależy przy tym głównie na podkreśleniu, że uznaje potrzebę określania afiksów i pod tym względem, choć tu eksponuje sprawę dystrybucji, zwykle ignorowaną. Charakterystyka podana przez B. Paraszkewowa budzi pewne zastrzeżenia, jednakże nie idzie teraz o doskonale opis funkcji, lecz o wskazanie innych ważnych elementów, które powinny się na charakterystykę afiksu złożyć. Opis funkcji semantycznych jest zatem składnikiem niezbędnym (zresztą i najistotniejszym). Powinien on być dopełniony przez opis dystrybucji afiksu, a także przez pewne przynajmniej wiadomości na temat jego zasięgu socjalnego i o jego historii. Może przy tym różnić się charakterystyka afiksu dokonywana na materiale jednego języka od opracowania konfrontatywnego, dokonywanego na materiale kilku języków. Tradycyjnie w monografiach afiksów, występujących w poszczególnych językach, uwzględnia się pochodzenie, funkcje znaczeniowe, zasięg geograficzny i socjalny, z rzadka pewne elementy dystrybucji tychże afiksów. Zdecydowanie na pierwszy

¹⁴ K. Michałewski, *Dystrybucja sufiksu -ak w języku polskim i języku rosyjskim*, [w:] *Gramatyka konfrontatywna języka polskiego i rosyjskiego*. Materiały konferencji naukowej, Łódź 1976, s. 94-104.

plan wysuwa się przy tym funkcje znaczeniowe, wyodrębniając przy tym czasem jeszcze pewne funkcje stylistyczne. Nie wydaje się słuszne kwestionowanie któregośkolwiek z tych elementów opisu. Dokonane na materiale jednego języka charakterystyki powinny być możliwie najpełniejsze, by mogły być podstawą różnorodnych opracowań specjalnych. W opracowaniach służących bezpośrednio nauczaniu języków obcych można wyzyskiwać niektóre, najistotniejsze dla tego celu informacje. W opracowaniach konfrontatywnych, mających dla nauczania języków obcych szczególne znaczenie, nie może również brakować elementów dla tego nauczania istotnych, a i pewien nadmiar informacji, nadmiar w stosunku do podręczników do nauki języków obcych jest nawet wskazany. W konfrontatywnych badaniach wspólnych kilku językom afiksów odpowiednich możliwe jest zatem uwzględnianie niemal wszystkich tych elementów, jakie bywają uwzględniane w monografiach dotyczących jednego języka, zatem i pochodzenia, a słuszniej - historii i zasięgu socjalnego, funkcji i dystrybucji. Ważne jest przecież, by ostatecznie można było poinformować uczącego się, że np. występujący w badanych językach afiks pełni w tych językach funkcje podobne (bo nawiązujące do funkcji pierwotnych, właściwych mu w języku źródłowym), że jego produktywność i wartość emocjonalna zależą od jego pochodzenia, że od tegoż pochodzenia zależny jest w pewnym stopniu także zasięg socjalny, że ten znów wpływa na wspomnianą wartość emocjonalną itp. Wzajemnych powiązań wymienionych czynników nie można nie dostrzegać i dlatego też trudno byłoby zrezygnować z uwzględniania któregośkolwiek w pełnym opisie. Tymczasem przyjęto, że pewne składniki charakterystyki sufiksu *-ista*¹⁵ są już gotowe i dodano do nich teraz dystrybucję. Postąpiono podobnie, jak w przypadku zestawienia dystrybucji sufiksu *-ak* w języku polskim i rosyjskim¹⁶, a więc omówiono kolejno te same zagadnienia szczegółowe, przyjmując dla uproszczenia, że sufiks przyłączony jest we wszystkich językach wyłącznie do podstaw jednej kategorii, co ograniczy nieco rozmiary artykułu.

Zawsze, kiedy afiks występuje jako składnik kilku wyraźnie różnych modeli słowotwórczych, należałoby też sprawdzić, czy dy-

¹⁵ Forma *-ista* reprezentuje tu różne warianty tego sufiksu w języku niemieckim, rosyjskim i polskim, więc: *-ist*, *-yst*; *-ysta* itp.

¹⁶ Por.: Michałowski, *Dystrybucja sufiksu -ak...*

strybucja w obrębie poszczególnych modeli nie jest różna, Tu w istocie, mamy do czynienia z kilku modelami, lecz uwzględnianie ich skomplikowałoby zbyt ten próbny opis.

I. WŁAŚCIWOŚCI PODSTAW SŁOWOTWÓRCZYCH

1. Rodzaje zakończeń podstaw

Samogłoski w zakończeniach podstaw występują w formacjach niemieckich. Dla obu języków słowiańskich takie zakończenia podstaw rzeczownikowych są w ogóle nietypowe. Samogłoskowe zakończenia tematów mają wśród wyrazów rodzimych wyłącznie czasowniki. Połączenie dwu samogłosek, powstające w rezultacie dodania rozpoczynającego się od samogłoski sufiksu *-ist* do zakończonego samogłoską tematu podstawowego rzeczownika, przedzielane jest półsamogłoską *-j-*. W derywatach niemieckich pojawiają się przed *-ist* tylko niektóre z właściwych temu językowi samogłosek, a więc: *-a-* (por. *Prosaist*), *-e-* (por. *Deist*, *Theist*), *-o-* (por. *Egoist*, *Hoboist*), *-u-* (*Altruist*, *Kasuist*).

Półsamogłoska *-j-*, kończąca podstawę słowotwórczą, daje się zauważyć w derywatach polskich (por. *bobsleista*, *himalaista*) i rosyjskich (por. *mozaist*, *akmeist*, *kazuist*).

Spółgłoski wargowe i wargowo-zębowe są w derywatach słowiańskich zawsze zmiękczone (choć możliwa jest asynchroniczna wymowa tych spółgłosek zmięczonych), gdy w formacjach niemieckich tylko twarde, a więc: *-b-* (niem. *Kubist*), *-b-* (ros. *arabist*, pol. *arabista*, *kubista*), *-p-* (niem. *Papist*, *Stenotypist*), *-p-* (ros. *papist*, *utopist*, pol. *kopista*, *utopista*), *-m-* (niem. *Chemist*, *Psalmist*), *-m-* (ros. *łandšturmist*, *skałomist*, pol. *bigamista*, *uniformista*), *-v-* (niem. *Aktivist*, *Bolschewist*), *-v-* (ros. *bytowist*, *sławist*, pol. *slawista*, *warszawista*), *-f-* (niem. *Bofist*, *Pazifist*), *-f-* (ros. *pacifist*, *telegrafist*, pol. *pacyfista*, *telegrafista*).

Spółgłoski zębowe występują przede wszystkim w derywatach niemieckich i polskich, a więc: *-d-* (niem. *Methodist*, *Propagandist*, pol. *metodysta*, *propagandysta*), *-t-* (niem. *Bonapartist*, *Plötist*, pol. *bonapartysta*, *kantysta*), *-z-* (niem. *Kursist*, pol. *peryfrazysta*), *-s-* (niem. *Akzessist*, *Rasist*, pol. *solipsysta*). We wszystkich trzech językach zdarzają się derywaty z podstawami za-

kończonymi na -c- (niem. *Grüzist, Polizist*, ros. *kłasicist, klinicist*, pol. *gotycysta, klinicysta*). W samym języku niemieckim możliwe jest ponadto połączenie -ist z -n-, np.: *Leninist, Romanist*.

Spółgłoski dźwiękowe występują w derywatach trzech języków, lecz z pewnymi różnicami. W języku polskim niemożliwe jest -l- przed -ist, a w języku rosyjskim -r-. Wspólne są ostatecznie tylko -ż- (np. niem. *Bandagist*, ros. *massażist, montażyist*, pol. *aferzysta, montażyista*) i -ś- (np. niem. *Faschist, Revanchist*, ros. *revanšist, tašist*, pol. *fetyszysta, taszyst*). Część takich głosek występuje tylko w derywatach dwóch języków, a więc -č- tylko w niemieckim (np. *Bratschist, Putschist*) i w rosyjskim (np. *mozaičist, putčist*), -r- natomiast w niemieckim (np. *Chorist, Rigorist*) i polskim (*humorysta, kolorysta*). Wyłącznie w języku niemieckim bywa -l- (np. *Automobilist, Journalist*), wyłącznie w języku polskim -j- (*brydżysta*).

Spółgłoski palatalne, zgodnie z oczekiwaniami, występują tylko w derywatach języków słowiańskich. Nie są to oczywiście spółgłoski identyczne, choć czasem podobne. W obu językach znajduje się zatem formacje z poprzedzającym przyrostek -ń- (ros. *indianist, miczurinist*, pol. *organista, pianista*), -z'-/-ź- (ros. *dżazist, svjazist*, pol. *parafrazista*), -s'-/-ś- (ros. *taksist, tennisist*, pol. *basista, drugoklasista*), -l'- (ros. *simvolist, stilist*, pol. *batalista, fatalista*), -g- (ros. *logist, štangist*, pol. *czołgi-
sta, drogista*), -k- (ros. *tankist, trockist*, pol. *frankista, soki-
sta*), -x- (ros. *anarchist, machist*, pol. *masochista, szachista*). W samym języku rosyjskim są ponadto derywaty z -d'- (np. *prawdist, radist*), z -t'- (np. *fagotist, šachmatist*) i z -f'- (np. *kolo-
rist, jumorist*), natomiast w samym języku polskim z -j- (np. *brygadzysta, gwardzista*) i z -ć- (np. *alcista, flecista*).

Nie spalatalizowane spółgłoski tylnojęzykowe można spotkać wyłącznie w derywatach niemieckich: -g- (np. *Drogist*), -k- (np. *Spartakist*), -x- (np. *Anarchist*).

2. Oboczności spółgłosek wygłosowych

W tematach podstaw omawianych formacji występują także samogłoski. Oboczności takich końcowych samogłosek nie obserwuje się, jednakże samogłoskowe zakończenia tematów podstawowych ule-

gają przekształceniu. W językach słowiańskich samogłoski kończące temat podstawy i rozpoczynające przyłączony sufiks są rozdzielane przez *-j-*. Element ten można potraktować jako interfiks, zatem zostanie zwrócona nań jeszcze uwaga w odpowiednim podrozdziale.

Oboczności spółgłoskowe, pozostające w związku z dawnymi procesami palatalizacyjnymi, właściwe są językom słowiańskim. Bez względu na pewne różnice realizacyjne, można uznać odpowiedniość wielu tamtych procesów, a tu odpowiedniość niektórych oboczności.

Spółgłoski wargowe i wargowo-zębowe zastępowane są przed *-ist* odpowiednikami zmiękczoneymi (z ich ewentualną asynchroniczną wymową), a więc: *b/b'* (ros. arab : arabist; pol. służba : służbista), *p/p'* (ros. papa : papist; pol. WOP : wopista), *m/m'* (ros. program : programist; pol. kaem : keamista), *v/v'* (ros. archiw : archiwist, pol. rezerwa : rezerwista), *f/f'* (ros. telegraf : telegrafist, pol. arfa : arfista). Te przekształcenia (oboczności) są obligatoryjne.

Różnie traktowane są spółgłoski zębowe. Pełna względnie zbieżność w polskim i rosyjskim dotyczy tylko dwóch oboczności - *n/n'* (ros. mašina : mašinist, pol. Napoleon : napoleonista) i *ɫ/ɫ'* (ros. signal : signalist, pol. cymbały : cymbalista). Obie są regularne, obligatoryjne. Pozostałe traktowane bywają odmiennie lub występują tylko w jednym z języków, a więc *d/d'* tylko w języku rosyjskim, regularnie (*budda : buddist*), *d/d'* tylko w języku polskim, nieregularnie (por. *bręgada : bręgadzysta*, lecz *Budda : buddysta*), *t/t'* w rosyjskim, regularnie (por. *plakat : plakatist*), *t/c* tylko w polskim i nieregularnie (por. *klarnet : klarnecista*, lecz *Bonaparte : bonapartysta*), *z/z'* w języku rosyjskim, regularnie (por. *dżaz : dżazist*), *z/z'* w języku polskim, nieregularnie (por. *parafraza : parafrazysta*, lecz *peryfraz : peryfrazysta*), *s/s'* w rosyjskim, regularnie (por. *kurs : kursist*), *s/s'* w polskim, nieregularnie (por. *bas : basista*, lecz *solips-izm : solipsysta*).

Ze spółgłosek dźwiękowych tylko *r* i *l* podlega wymianie. W języku rosyjskim obserwuje się zatem oboczność *r/r'* (por. *gitar : gitarist*), przy czym taka wymiana jest obligatoryjna. W języku polskim możliwa jest oboczność *r/z* (*rz*) (por. *matura : maturzysta*), choć czasem jednak *r* pozostaje bez zmian (por. *kolor : kolorysta* i *koloryzować : kolorysta*). Wymiana *l/l'* (por. *Hegel : heglista*) jest w polszczyźnie obligatoryjna.

Spółgłoski tylnojęzykowe traktowane są w obu językach podobnie. Zasadnicza jest oboczność spółgłoski tylnej do postpalatalnej, a więc *g/g* (por. ros. *štanga* : *štangist*, pol. *czołg* : *czołgista*), *k/k* (ros. *tank* : *tankist*, pol. *Franco* : *frankista*), *x/ź* (ros. *Nach* : *machist*, pol. *szachy* : *szachista*). Możliwe teoretycznie i w innych derywatach słowiańskich spotykane oboczności spółgłosek tylnojęzykowych do odpowiednich miękkich lub funkcjonalnie miękkich zdarzają się zupełnie wyjątkowo. Taka jest oboczność *g/ż* (por. ros. *špaga* : *špažist*).

Właściwie we wszystkich trzech językach można byłoby oczekiwać przejętej z łacińskimi formacjami oboczności *k/c*, a więc takimi, jak w rosyjskiej parze *klinika* : *klinicist*, polskiej *gotyk* : *gotycysta*. Przykładem niemieckiej formacji potwierdzającej taką oboczność byłby *Publizist*, gdyby uznać, że motywowany jest przez *Publikum*, jednakże słuszniej wywodzić go od *publizieren*. Warto zauważyć jednak, że właśnie para *Publikum* : *publizieren* istnienie takiej oboczności w niemieczyźnie w ogóle potwierdza.

2. Oboczności wewnątrz podstaw

W formacjach niemieckich oboczności wewnątrz podstaw nie zaobserwowano. Może to pozostawać w związku z obcością elementów składających się zwykle na formacje z *-ist* w tym języku. Zapewne i z tego powodu w formacjach rosyjskich i polskich pojawiają się tylko niektóre znane z innych formacji oboczności.

Najbardziej wyraziste są oboczności polskie *e/ø* (por. *debel* : *deblista*, *Regel* : *heglista*, gdy w rosyjskim - *gegelist*) i *u/o* (por. *Kraków* : *krakowista*). Inne oboczności, nie odnotowane w dostępnym materiale, pojawiać się mogą w miarę zwiększania się ilości formacji derywowanych od podstaw rodzimych.

Należy, jak się wydaje, uwzględnić tu i zmiany akcentowe, istotne przede wszystkim dla formacji rosyjskich i niemieckich. Formacje polskie z *-ista* mają zwykły akcent paroksytoniczny, jak znakomita większość polskich wyrazów, zatem przesunięcie go z jakiegokolwiek sylaby wyrazu podstawowego na *-i-* w sufiksie *-ista* nie jest zbyt godne uwagi. Inaczej przedstawia się ustalenie akcentu na sylabie sufiksu we wszystkich formach fleksyjnych w języku niemieckim i rosyjskim, gdyż to nie wynika z ogólniej-

szych prawidłowości akcentowych tych języków. Szczególne znaczenie ma to dla formacji rosyjskich, bo pociąga za sobą zmiany wartości samogłosek podstawy, to jest redukcję samogłosek nieakcentowanych i zmianę stopnia redukcji wobec przesunięcia się akcentu.

4. Uszczuplenie podstaw słowotwórczych

To zjawisko obserwujemy właściwie we wszystkich trzech językach. Duża część formacji z *-ist* jest motywowana przez odpowiednie rzeczowniki zawierające sufiks *-izm (-ismus)*, o który właśnie są uszczuplone formacje z *-ist(a)* (por. niem. *Kommunismus* ; *Komunist*, ros. *egoizm* ; *egoist*, pol. *kubizm* ; *kubista*). Uszczuplane bywają także inne podstawy. Dość regularnie traktowane są tak na przykład we wszystkich omawianych językach podstawy przymiotnikowe, derywowane za pomocą rodzimych sufiksów od łacińskich podstaw. Tak można interpretować niemiecką formację *Amerikanist*, rosyjską *amerikanist* i polską *amerykanista*. Trzeba bowiem uznać, że odpowiednie podstawy (niem. *amerikanisch*, ros. *amerikanskij* i pol. *amerykański*) zostały uszczuplone o przymiotnikowe przyrostki (*-isch*, *-skij*, *-ski*). Tak wynika z dzisiejszych stosunków motywacyjnych, niezależnie od historycznych stosunków genetycznych.

Mniej regularnie występują inne jeszcze uszczuplenia. Jako przykłady mogą posłużyć formacje *panegirist* (ros.) i *panegirysta* (pol.) (por. odpowiednio *panegirik* i *panegiryk*), a także polska formacja *szczypiornista* (por. *szczypiorniak*). Swego rodzaju uszczuplenie obserwujemy również w niemieckim derywacie *Bolschewist*, w którym słowiański sufiks *-ik* zastąpiony był przyswojonym z łaciny przyrostkiem *-ist*.

5. Interferencja

Do nakładania się (interferencji) elementów podstawy i sufiksu dochodzi w analizowanych formacjach rzadko. Dotyczy to zjawisko właściwie tylko wyrazów derywowanych od podstaw zakończonych na *-i-* (por. np. ros. *regbi* ; *regbist*, pol. *hobby* ; *hobbista*). W żadnym z języków nie obserwuje się podwajania *-i-* w takich sytuacjach.

6. Interfiksacja

Przypadki interfiksacji obserwuje się przede wszystkim w słowiańskich formacjach derywowanych od podstaw zakończonych na samogłoski. Między samogłoskami a *-i-* sufiksu pojawia się *-j-*. Jest to regularne zjawisko fonetyczne. Charakter zdecydowanie morfologiczny ma pozostawianie elementów nieaktualnych, historycznych podstaw (por. pol. *rewolucja* ; *rewolucj-on-ista*) i wprowadzanie podobnych elementów do formacji, których podstawy nie miały takich elementów również pierwotnie (por. niem. *Harfe* ; *Harfenist*, pol. *biuro* ; *biuralista*).

II. WŁAŚCIWOŚCI KOŃCÓWEK FLEKSYJNYCH

We wszystkich trzech językach derywaty z sufiksem *-ist(a)* są rzeczownikami rodzaju męskiego i nazywają osoby. Tak jest również w języku polskim, na co należy zwrócić uwagę, gdyż końcówka N sg *-a* właściwa jest w tym języku przede wszystkim rzeczownikom rodzaju żeńskiego. Ta osobliwość wiąże się też z przynależnością do deklinacji mieszanej (sg jak rzeczowniki rodzaju żeńskiego, pl jak męskiego). Wobec występowania końcówek obocznych (G sg *-i/-y*, N pl *-owie*, *-y/-i*, G pl *-ów*, *-ø*) trzeba też zwrócić uwagę na zasady ich doboru. Wybór między *-i* i *-y* w N pl rozstrzyga o zabarwieniu uczuciowym formacji z *-ista*, zatem formy z zakończeniem *-isty* są ujemnie zabarwione uczuciowo (por. pogardliwe - *artysty*). Pozostałe końcówki dobierane są w zależności od zakończenia tematu, więc tu nie powinny sprawiać kłopotów (NV pl *-i*, G pl *-ów*, G sg *-y*). Dla brzmienia sufiksu w formach zależnych istotne są końcówki rozpoczynające się samogłoską szeregu przedniego, a więc DL sg *-'e*, NV pl *-i*.

W języku niemieckim rzeczowniki z *-ist* odmieniają się wg tzw. deklinacji słabej (schwache Deklination). Końcówką wszystkich przypadków zależnych jest *-en*, nie powodująca żadnych przekształceń sufiksu.

Deklinacja rzeczowników na *-ist* w języku rosyjskim nie różni się od deklinacji rzeczowników męskich nazywających osoby. Dla brzmienia sufiksu istotna jest końcówka L sg *-'e*.

III. WŁAŚCIWOŚCI SUFIKSU

Tylko w języku niemieckim sufiks ten zachowuje niezmiennie brzmienie niezależnie od rodzaju podstawy i końcówek fleksyjnych. W obu językach słowiańskich jest to brzmienie zależne i od podstaw i od końcówek. W polszczyźnie zaznacza się przy tym także w piśmie różnicę między wariantami zależnymi od zakończenia podstawy. Po spółgłoskach twardych występuje wariant *-ysta*, po miękkich i zmiękczonej *-ista*. Podobnie w języku rosyjskim po *-c-*, *-ž-*, *-ž'* występuje wariant *-yst*, nie odróżniany jednak w piśmie od występującego po spalatalizowanych spółgłoskach *-ist*.

Przed odpowiednimi końcówkami fleksyjnymi w obu językach pojawia się oboczność sufiksального *-t-* do *-t'-* w języku rosyjskim i *-t-* do *-ć-* w języku polskim. Tak jest w L sg w języku rosyjskim i w DL sg oraz N pl w polszczyźnie. Ewentualny brak takiej oboczności w polskim N pl oznacza ujemne zabarwienie emocjonalne użytej formy. Konsekwencją oboczności *t/t'*, *ć* są w obu językach oboczności poprzedzającego *-s-* do *-š-* w polszczyźnie i *-s'* w języku rosyjskim.

UWAGI KOŃCOWE

Oczywiście nie wszystkie z zestawionych tak cech sufiksu muszą być przedstawiane w trakcie nauczania. Wiele z nich wynika istotnie z ogólniejszych zjawisk fonetycznych (np. palatalizacja spółgłosek przed *-i-* w językach słowiańskich), jednak niektóre zdają się specyficzne (np. fakultatywność oboczności *d/ž*, *t/ć*, *z/ž*, *s/š* w zakończeniach podstaw formacji polskich, wobec związanej z nią oboczności *i/y* w sufiksie, a także przejmowanie przez sufiks przycisku w formacjach niemieckich i rosyjskich). Niektóre spostrzeżenia mogą się przy tym wydawać nieistotne lub niezbyt pewne (np. brak formacji polskich z podstawami zakończonymi na spółgłoskę *-č-* może wynikać tylko z niedostatków przeanalizowanego materiału słownikowego), lecz warto je poczynić, już nie dla praktyki dydaktycznej bezpośrednio, a dla kolejnych ogólniejszych może opracowań, w których podobne drobiazgi, po zweryfikowaniu, mogą się ułożyć w sensowną, godną uwagi całość.

Ten niepełny opis dystrybucji nie miał być opracowaniem wzorowym. Zamiarem autora było po prostu zwrócenie uwagi na możliwość i potrzebę dokonywania konfrontatywnych opracowań dystrybucji podobnie brzmiących i pełniących podobne funkcje afiksów, występujących w różnych językach. Wykonywanie podobnych opracowań byłoby łatwiejsze, gdyby powstały wcześniej odpowiednie opisy jednojęzyczne. Powinny one stanowić część monografii poszczególnych afiksów obok wspomnianych już opisów funkcji, historii, zasięgu socjalnego, bowiem można dostrzec zależności między tymi elementami. Dla przykładu, wspomniana możliwość zachowania twardej spółgłoski *d, t, z, s* przed *-ista (-ysta)* w polszczyźnie pozostaje w oczywistym związku z historią tegoż afiksu i zawierających go formacji.

Potrzeba podejmowania konfrontatywnych badań słowotwórstwa różnych języków jest niewątpliwa. Możliwe są różne aspekty tych badań, na co zwracał uwagę m. in. A. Bartoszewicz¹⁷. Jedną z możliwości jest zestawianie odpowiednich afiksów. Pomijanie dystrybucji w takich badaniach obniżałoby wartość opracowań.

Wyzyskany w tym opracowaniu materiał został zebrany na podstawie następujących słowników: E. Mater, *Rückläufiges Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*, Leipzig 1967; G. V. Ermolenko, *Обратный частотный словарь современного русского литературного языка*, Алма-Ата 1966; *Index a tergo do Słownika języka polskiego*, red. W. Doroszewski, Warszawa 1973.

Instytut Filologii Polskiej
Zakład Współczesnego Języka Polskiego

Kazimierz Michalewski

THE DISTRIBUTION OF AFFIXES IN CONTRASTIVE STUDIES

Word-formation has often been neglected in foreign language teaching although its usefulness in learning and building up vocabulary is indisput-

¹⁷ Por.: A. Bartoszewicz, *O jeszcze jednym aspekcie badań konfrontatywnych w zakresie słowotwórstwa*, [w:] *Gramatyka konfrontatywna...*, s. 88-89.

able. Contrastive studies, dependent on the needs of teaching methods, should also consider word-formation as a possible subject and introduce it into practice of language teaching. Some of the studies dealing with this subject should be devoted to particular affixes which exist in several languages, especially in those which are similar in sound and function. Such affixes are present not only within the same family of languages but also in other languages as a consequence of international exchange of lexical items. Contrastive studies of particular affixes should also deal with their distribution which affects their use in individual languages. The present paper aims at describing an affix distribution. An example of such an affix is a noun suffix *-ist(a)* used in German, Russian and Polish.